

ОМЕЛЯН ПРИЦАК: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ — ТВОРЧІСТЬ І ЖИТТЯ

Для українського вченого світового рівня Омеляна Прицака¹ ще у молодому віці поняття „життя і творчість“ стали синонімами. І так було скрізь, де б він не проживав.

Омелян Прицак

О. Прицак народився 14 травня 1919 р. у м-ку Лука (тепер с. Озерне) поблизу Самбора на Львівщині. Його батько Осип — інженер. Він востаннє бачив Омеляна, коли йому було два тижні. Осип Прицак служив в Українській Галицькій Армії, а помер полоненим у польському таборі біля Береста. Майно Прицаків окупанти конфіскували, і 1920 р. мати Емілія переїхала до Тернополя, одружившись удруге з Павлом Сарамогою, також учасником українських визвольних змагань. Омелян був здібною дитиною — вже на четвертому році життя почав читати і писати. Оскільки політична ситуація у Західній Україні була складною, то 1928 р. він вступав до польської гімназії у Тернополі і з фальшивою метрикою народження (ніби народився 7 квітня 1918 р., тобто ще до проголошення Західно-Української Народної Республіки, а також тому, що для вступу до гімназії був замолодий). Омелян був єдиним українцем у гімназії. Ще дванадцятирічним почав читати твори М. Грушевського, а в гімназії захопився сходознавством. Його викладачем був Францішек Михальський (згодом провідний іраніст у Польщі), під патронуванням якого Омелян два роки вивчав поза гімназією перську мову.

Продовжив вивчати східні мови у Львівському університеті (1936—1939, формально до квітня 1940 р.). Його професорами були Володимир Котвич, Мугаммед С. Агабекзаде і Тадей Левицький. Студентом О. Прицак вивчав турецьку, алтайські, іранські та семітські мови, згодом угро-фінські, китайську, а також історію Середньої Азії та України-Руси.

Друкуватися О. Прицак почав з 1937 р. Це були статті про гетьманів Івана Мазепу та Павла

Скоропадського, з історії Церкви, історії Карпатської України; україно-арабські взаємини у середні віки (1938), карта Ідрісі (1939), похід Марвана ібн Мухаммеда в Україну 735 р. (1939). В рукописі залишилася студія про Абу ал Фіду.

Молодий дослідник відвідує засідання Історичної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, бере участь у семінарі з історії України, яким керував голова комісії Іван Крип'якевич.

Після захоплення Західної України комуністичною Росією у вересні 1939 р. О. Прицак став (1940) молодшим науковим співробітником і вченим секретарем Інституту історії України Академії наук у Львові, а незабаром — аспірантом всевітньо відомого українського сходознавця Агатангела Кримського. Та це тривало недовго. Того самого року його взяли до червоної армії, і він одинадцять місяців відбував службу в Башкирії. Там вивчає башкирську, казахську, киргизську мови. Згодом — фронт, німецький полон, втеча з полону, і О. Прицак знову у Львові.

У Львові вчений працює у Музеї НТШ, що існувало напівлегально під німецькою окупацією. У лютому 1943 р. О. Прицак був одним з ініціаторів дискусії про початки формування української нації, що відбувалася у маленькій кімнаті Літературно-мистецького клубу. Німецька влада довідалася про цю дискусію і заборонила її.

Того ж року О. Прицак як остарбайтер виїздить до Німеччини. Українські установи у Берліні допомагають йому вступити до університету, де він став студентом іраніста й ісламознавця Г.-Г. Шедера та арабіста Ріхарда Гартманна. У Берлінському університеті він навчався до 1945 р. і пережив усі жахи бомбардувань. Спроба влаштуватися на навчання в Женеві, куди він пробрався нелегально у 1945 р., не вдалася. У 1946 р. навчається у Геттінгенському університеті. Талановитий студент стає відомим у німецькому сходознавчому середовищі (був учнем таких відомих тюркологів, як Аннемарі фон Габен, Гельмут Шель). З 1948 р. він — доктор тюркології, іраністики, славістики, ісламознавства. 1951 р. — рік габілітації: доцент алтайської філології й історії Центральної Азії у Геттінгені. Вже тоді він як талановитий організатор створює там наукові установи і видання, згодом — у Гамбурзі, Сіетлі та Кембриджі, Масс. (Гарвард), у Києві. Він також вивчає давні турецькі й уйгурські тексти, монгольську і тунгуську мови.

У Гамбурзі від 1952 р. — доцент, а у 1957—1961 рр. — професор, займається не лише викладацькою, а й науковою працею. О. Прицак — один з організаторів міжнародного Societas Uralo-Altaica (Урало-алтайське товариство), заснованого у 1951—1952 рр., перший генеральний секретар у ньому, президент товариства у 1951—1952 рр.,

¹ Pritsak O. Apologia pro vita sua (Апологія свого життя) // Journal of Turkish Studies.— 1978.— N 2; Прицак О. Іспит вірності // Україна. Наука і культура.— К., 1991.— Вип. 21; його ж. Мій шлях історика // Вісник Академії наук України.— К., 1992.— № 3; Eucharisterion. Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students // Harvard Ukrainian Studies.— Cambridge, Mass., 1979—1980.— Vol. 3—4, part. 1—2; Дашкевич Я. Для Омеляна Прицака. Мемуарний жмуток до 75-річчя // Східний світ (1994).— К., 1995.— № 1—2; Етимон. До 80-річчя акад. О. Прицака // Там само.— 2001.— № 1—2; Omeljan Pritsak armağanı / A Tribute to Omeljan Pritsak (Сокарія, 2007).

головний редактор органу товариства „Ural-Altische Jahrbücher“, у 1954—1966 рр. видавець серій „Ural-Altische Bibliothek“, „Slavo-orientalia“, співредактор журналів „Central Asiatic Journal“, „Göttinger Asiatische Forschungen“, серії „Uralic and Altaic Studies“, яку видавав Університет Індіана (США). Разом з відомим монголістом Вальтером Гайссінгом започаткував у 1958 р. Перманентну міжнародну конференцію алтайців (PIAC), яка щорічно відбувається досі. Одночасно збільшується науковий доробок О. Прицака — тепер переважно з лінгвістики: історична граматика алтайських мов, компаративістичні студії мов гунів, протоболгарів, чувашів. Згодом його запрошують до США.

Обкладинка книжки
О. Прицака „Походження
Русі“. Київ, 1981 р.

Від 1961 р. О. Прицак — професор тюркології в Університеті у Сієтлі, а від 1964 р. — професор загального мовознавства і тюркології у Гарвардському університеті, від 1968 р. також викладає українознавчі дисципліни, організує українські студії.

З 1968 р. вчений — голова Комітету українських студій. Після того, як йому вдалося подолати фінансові труднощі, заснував у 1973 р. Гарвардський український дослідний інститут та українські кафедри у Гарвардському університеті, забезпечивши їм існування відповідними фондами. Був директором інституту до 1989 р. Тоді через важку хворобу й операцію на серці мусив піти на пенсію. Та понад 25 років у Гарварді були дуже насичені. Поряд з алтайстикою і десятками праць з цієї галузі друкує дослідження з історії України-Руси.

А в організаційній і видавничій сферах О. Прицак — перший голова постійного Комітету для середньоазійських і алтайських студій, разом з Ігорем Шевченком — головний редактор „Harvard Ukrainian Studies“, від 1977 р. — голова Міжнародної асоціації для дослідження джерел до історії України та країн Чорномор'я XV—XVIII ст., що від 1981 р., уже в „український час“ ученого, трансформувалася і розпочала видавничу діяльність, Міжнародна асоціація українців, яка після проголошення незалежності України поширила свою діяльність на рідні землі, багатомна „Бібліотека давньої української літератури“ та ін.

Діяльність О. Прицака здобуває міжнародне визнання. Академії наук багатьох країн світу обирають його своїм дійсним членом (дійсним членом НТШ він став 21 квітня 1951 р.) — до кінця його життя академії стало 25. Він здобуває звання почесного доктора багатьох університетів, удостоївся 50 орденів і медалей.

Запрошення приїхати в Україну, зокрема, для організації Інституту сходознавства в системі Академії наук України він отримав з виходом на пенсію у Гарварді (1989). Спочатку виникли труднощі: бракувало фахівців. Майже півстоліття Москва робила все для того, щоб сходознавства в Україні не було, багато сходознавців мусило, у кращому разі, виселитися за межі України. Інших, навіть світової слави, наприклад, А. Кримського, нищили в казематах і таборах НКВД. Треба було починати майже на порожньому місці. У 1991 р. створено

Інститут сходознавства, тепер імені А. Кримського. Зазначимо, що у Києві О. Прицак здобув зрозуміння. У 1990 р. його обрали дійсним членом Академії наук України, у 1993 р. нагородили Почесною відзнакою президента, у 1993 р. він став лауреатом Державної премії України. Вдалося оновити деякі давнішні проекти, зокрема видання „Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries“ („Студії османських документів, що стосуються України та чорноморських країн“), відновити ліквідований так званий радянською владою журнал „Східний світ“, взяти активну участь у створенні серії „Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії“ та ін.

Через погіршення стану здоров'я О. Прицак відмовився від керівництва Інститутом та повернувся на лікування до США. А 30 травня 2006 р. у Веллслі, неподалік Кембриджа, Масс., він помер.

А тепер про особисті контакти з Омеляном Прицаком. 1943 року, у Львові я побачив Омеляна вперше. У 1963 р., сім років після мого повернення з ув'язнення, ми почали листуватися — він тоді жив у Гамбурзі. Писали на наукові теми досить інтенсивно, наскільки це було можливим при його хронічному перевантаженні. Ці листи в мене збереглися, і я готую їх до публікації. У 1959 р. він отримав у Варшаві (де мешкав у проф. Едварда Триярського, мого приятеля) візу і приїхав до Львова, нібито на запрошення проф. І. Крип'якевича. Це виявилось провокацією органів, а запрошення фальшивим. О. Прицака вмовляли залишитися в СРСР. Ми дуже боялися, що його насильно затримують і не відпустять назад. Востаннє Омелян бачився з матір'ю Емілією, яку я потім, на його прохання, відвідував у Тернополі (мешкала на окраїні у маленькій сільській хатині) та в Дрогобичі. 1964 р., отримавши від нього пакет з відбитками його праць, я опублікував у журналі „Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР“ огляд праць О. Прицака. Властиво, єдиний тоді об'єктивний огляд його досліджень — бо всі інші згадки у Москві та Києві зводилися до лайки та накладення тавра антирадянця, націоналіста, норманіста...

Я почав співробітничати з редагованими ним „Ural-Altische Jahrbücher“, за що отримав сувору догану від начальства (бо в назві журналу згадувалися Урал і Алтай, розташовані на території СРСР — тому журнал кваліфікували як антирадянський), згодом — у „Harvard Ukrainian Studies“. О. Прицак робив спроби, щоб влаштувати

Президія Першої наукової сесії НТШ у Львові. Зліва
направо: Дмитро Штогрин, Ярослав Падох, Омелян Прицак,
Микола Жулинський, Олег Купчинський, Олег Романів.
Львів, 16 березня 1990 р.

мене працювати в Гарварді, в Сорбоні, однак, нічого з цього не вийшло (Гарвард побачив пізніше).

Омелян приїхав до Львова у липні 1989 р. — тоді атмосфера вже була іншою. Запахло незалежністю.

Ми вперше зустрілися особисто. Після переїзду його до Києва потреба в листуванні відпала, ми часто зустрічалися в столиці. Листування продовжилося після переїзду Омеляна до США.

Як дослідник, історик і мовознавець О. Прицак був складною і навіть суперечливою особистістю. Його твердження, та, зокрема історичні візії, викликали часом дуже різку критику, наукову та ненаукову полеміку. Але значною мірою саме ця полеміка сприяла актуалізації дослідницьких проблем, що їй треба вважати позитивним результатом.

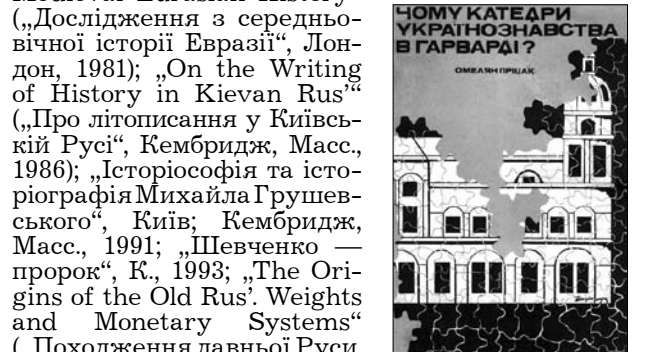
О. Прицак опрацював свій метод шляхів до наукового пізнання. Досліджуючи історію, він спирався на безпосереднє вивчення джерел та індивідуальні, характерні для нього, інтерпретацію та коментування їх. Він не визнавав авторитетів. Тому майже завжди не йшов проторованим шляхом, відкидаючи, властиво, результати давніших досліджень, часом стереотипні теорії та гіпотези. Він також здебільшого відмовлявся від вивчення археологічних джерел, уважаючи, що між пам'ятками археології та письмовими пам'ятками існує надто велика прірва, яка позбавляє археологічні твердження достовірності.

Зрозуміло, що так О. Прицак доходив нерідко парадоксальних висновків, які, однак, не втрачали своєї новизни та були поштовхом до дискусій, в яких він переважно відмовлявся брати участь.

Гаряча полеміка вибухала кілька разів. Варто згадати деякі з них, що не минули безслідно для історичної та мовознавчої науки: „Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren“ („Болгарський перелік князів та мова протоболгарів“, Візбаден, 1955), „Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century“ („Хозарські гебрейські документи з X ст.“, разом з Норманом Гольбом, Ітака, Лондон, 1982). Справжню бурю викликала полеміка довкола гіпотези О. Прицака про початки Русі. Спершу брошура „The Origin of Rus'. An Inaugural Lecture. October 24, 1975“ („Початок Русі. Інавгураційна лекція, 24 жовтня 1975“, Кембридж, Масс., 1976; український переклад „Відкіль єсть пішла руськая земля“ (Сучасність, Мюнхен, 1978, ч. 3), яка, крім серйозних критичних відгуків західних та деяких українських авторів, — Г. Рюсса, Д. М. Вільсона, О. Домбровського, зчинила шквал звинувачень в антипатріотизмі — М. Антоновича, В. Чепіги, М. Андрусика та ін. Вихід у світ двох томів „The Origin of Rus'. Vol. 1. Old Scandinavian Sources other than the Sagas“ („Походження Русі. Т. 1. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських sag)“, Кембридж, Масс., 1981; укр. переклад: К., 1997); „Т. 2. Стародавні скандинавські джерела“, К., 2003 (лише українською мовою) знову активізувала дискусію в науковому Г. Шрамм, Е. Мельникова і не тільки. На серйозну увагу заслуговує рецензія Е. Мельникової, опублікована в журн. „История СРСР“ (Москва, 1984, № 4). З другого боку, критики визнавали високий рівень його публікації джерел. „Походження Русі“ — цей opus vitae О. Прицака передбачався у шести томах. Науковці з нетерпінням чекають на вихід у світ 3-ого тому, присвяченого східним джерелам, який тепер видається у Києві.

Здається, не без дискусії мине також вже помертна публікація монографії „Коли і ким було написано Слово о полку Ігоревім“ (К., 2008). Крім згаданих книжок та брошур, з-під його пера вийшли ще „Рід Скоропадських (Історично-генеалогічна студія)“ (Львів, 1938); „Julius von Farkas. Bibliographie. Festgabe zum 60. Geburtstag“ („Юліус фон Фаркаш. Бібліографія. Святотний

дар до 60-річчя“, Візбаден, 1954); „Ukrainian Incunabula. Manuscripts, Early Printed and Rare Books. Houghton Library“ („Українські інкунабули, рукописи, стародруки та рідкісні книги. Гоотенська бібліотека“, Кембридж, Масс., 1970); „Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967—1973)“, Кембридж, Масс., Нью-Йорк, 1973; „The Pečenegs. A Case of Social and Economic Transformation“ („Печеніги. Справа соціальної та економічної трансформації“, Ліссе, 1976 та Кембридж, Масс., 1977; „Studies in Medieval Eurasian History“ („Дослідження з середньовічної історії Евразії“, Лондон, 1981); „On the Writing of History in Kievan Rus“ („Про літописання у Київській Русі“, Кембридж, Масс., 1986); „Історіософія та історіографія Михайла Грушевського“, Київ; Кембридж, Масс., 1991; „Шевченко — пророк“, К., 1993; „The Origins of the Old Rus'. Weights and Monetary Systems“ („Походження давньої Русі. Система мір і грошей“, Кембридж, Масс., 1998). Вже цей перелік заголовків дає уявлення про розмаїтість наукових зацікавлень автора. Що ж тоді казати про багатоаспектність його статей, рецензій, нотаток, яких налічується разом понад 700 (бібліографія праць О. Прицака у: Harvard Ukrainian Studies, (Кембридж, Масс., 1979—1980, т. 3—4, част. 1), та як додаток до його виданої недавно книжки „Коли і ким було написано Слово о полку Ігоревім“, К., 2008). А на першому плані постійно орієнталістика у всій її багатогранності — етнічній, мовній, географічній: від Китаю до України. І все це українською, англійською, німецькою, турецькою, польською, російською мовами.

Обкладинка книжки О. Прицака „Чому катедри українознавства в Гарварді?“ Нью-Йорк, 1973 р.

Омелян Прицак виділяється з-поміж нас не лише своєю науковою спадщиною. У національному університеті „Києво-Могилянська академія“ 14 листопада 2007 р. відкрито кабінет його імені з унікальною бібліотекою (близько 20 тисяч одиниць, виданих понад 60 мовами), науковим і приватним архівами, мистецькою колекцією, меморіальними особистими речами. Отже, заходами дружини Лариси та ректорату „Києво-Могилянської академії“, виконано заповіт великого вченого.

На II Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті О. Прицака 21—22 травня 2009 р., у Києві схвалено мої пропозиції видати друком путівник по архівних матеріалах О. Прицака; при кафедрі сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка створити Інститут тюркології ім. О. Прицака (просити про це Міністерство науки і освіти); на будинку Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що на вул. Винниченка, 24, де О. Прицак починав свою наукову кар'єру, встановити пам'ятну таблицю; стипендію ім. О. Прицака для студентів-сходознавців (про це також просити Міністерство).

Все це — ідеї, але ідеї часом здійснюються. Наукова творчість Омеляна Прицака назавжди увійшла в золотий фонд світового та українського сходознавства, яке він відновив своєю невтомною працею і науковими концепціями.